

गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा आदर्श चेतना

Ideal Consciousness in The Poems of Ganga Nath Koirala

डा. टंकप्रसाद पन्थ

उपप्राध्यापक

त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस

Email: tankapanth12@gmail.com

सार : गङ्गानाथ कोइराला नीति र आदर्शलाई जोड दिएर कविता लेख्ने स्रष्टा हुन् । समाजमा भइरहेका विकृति र प्रदूषणबाट मुक्त गरी मानिसमा परिष्कारको सञ्चार गराउनु उनका कविताको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । सामाजिक मूल्यमान्यता र आदर्शबाट चुक्दै गएको मानिसलाई नैतिक पाठ पढाउने कुरामा उनका कविताहरू महत्त्वपूर्ण सामग्रीका रूपमा रहेका छन् । नेपाली कवितामा लामो साधना गरेका गङ्गानाथ कोइरालाले फुटकर रूपमा र कृतिका रूपमा कविता प्रकाशन गराएका छन् । यिनका कविताको मर्ममा आदर्शको चेतना ज्यादा रहेको पाइन्छ । राजनीतिक, सामाजिक जीवनका पृष्ठभूमिमा विषयलाई केन्द्रित गरी आदर्शको विचार सञ्चार गराउनमा यिनको लेखन सफल रहेको पाइन्छ । आम व्यक्तिभित्र मक्किएर रहेका कुरालाई प्रकाश पारी सुधारको सन्देश व्यक्त गर्नु यिनका लेखनको खास प्राप्ति हो । मानिस आफूले अधिकारको प्रयोग गर्दा कर्तव्यको पाटोलाई पनि भुल्न नहुने आग्रह कविको छ । आदर्शवादसँग सम्बद्ध विचारहरूलाई कवितामा खोजी गरी विश्लेषण गर्ने काम यस लेखमा गरिएको छ । आशाको किरण कवितासङ्ग्रहमा आदर्शवादी चेतना कसरी प्रयोग भएको छ ? भन्ने मुख्य समस्यामूलक प्रश्नमा केन्द्रित रही आदर्शवादको सैद्धान्तिक पर्याधारका सापेक्षमा विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकाल्ने काम गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा आवश्यक सामग्री प्रथम र द्वितीयक स्रोतबाट लिइएको छ । प्राथमिक तथा द्वितीयक सामग्रीको उपयोग गरेर आदर्शवादी अवधारणालाई प्रकाश पारी आशाको किरण कवितासङ्ग्रहमा प्रस्तुत आदर्शवादलाई खोजी गर्ने काम यस लेखमा गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : आचारसंहिता, आदर्शवाद, परिष्कार, नैतिक मूल्य, स्वतन्त्रता ।

Abstract : Ganga Nath Koirala is an author who writes poetry with emphasis on policy and ideals. The aim of his poetry is to free people from the distortions and pollution that are happening in the society and communicate sophistication to people. His poems are important in teaching moral lessons to people who are straying from social values and ideals. Ganga Nath Koirala, who has practiced for a long time in Nepali poetry, has published poetry in the form of individual and works. It is found that there is more awareness of ideals in the content of his poems. His writing is successful in communicating the idea of ideals by focusing on the subject in the background of political and social life. The special achievement of his writings is to bring to light the things that are deep inside the common man and express the message of reform. The poet urges that people should not forget their duties while exercising their rights. Ideas related to idealism are

searched and analyzed in this article. It also deals with how idealistic consciousness has been used in *Aashako Kiran (ray of hope)* poetry collection. Focusing on the main problematic question, it has been analyzed and drawn a conclusion in relation to the theoretical framework of idealism. The material required in the present article has been taken from primary and secondary sources. This article investigates the idealism existed in *Aashako Kiran (ray of hope)* poetry collection by highlighting the idealistic concept by using primary and secondary materials.

Keywords: ethics, idealism, sophistication, moral values, freedom

विषयपरिचय

नेपाली कविताका क्षेत्रमा गङ्गानाथ कोइरालाको नाम विशिष्ट स्थानमा रहेको छ । वि.सं. २००७ सालमा हालको बगनासकाली गाउँपालिका २ पाल्पामा यिनको जन्म भएको हो । शिक्षण कर्ममा आबद्ध रही भाषासाहित्यमा कलम चलाउने काम यिनले गरेका छन् । साहित्यको संस्थागत विकासमा पनि यिनले अग्रणी भूमिका खेलेका छन् । यिनी लामो समय पोखराथोक साहित्य सङ्गमको अध्यक्षको भूमिकामा रही योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ । समाजको यथार्थ अवस्थालाई टिपेर कविता लेख्नु र नैतिक पक्षलाई महत्त्व दिनु यिनको प्रवृत्ति मानिन्छ । यिनले नेपाली भाषासाहित्यका क्षेत्रमा लामो साधना गरेका छन् । कविता, गजल, लघुकथा, समीक्षा, निबन्धजस्ता विधामा कलम चलाएका यिनको प्रमुख साधना क्षेत्र भने कविता नै रहेको छ । समकालीन कविता धाराभित्र सम्बद्ध रही समाजिक विकृति र बेथितिमाथि प्रहार गरी आदर्श पक्षलाई उठाउनु यिनको प्रवृत्तिगत विशेषता रहेको पाइन्छ । संस्कृत भाषा र साहित्यको गहिरो अध्ययन भएका गङ्गानाथ कोइराला मूलतः शास्त्रीय छन्दमा कविता लेख्ने कवि हुन् । समस्यापूर्तिमा आधारित रही कविता लेखनमा पनि यिनको रुचि रहेको देखिन्छ । शास्त्रीय छन्दको अनुशासनमा बाँधिई कविता लेख्नु, प्रकृति र जीवनको अभिन्न सम्बन्धलाई प्रकाश पार्नु, आदर्श र नैतिक मूल्यको पक्षपोषण गर्नु, सामाजिक मूल्यको संरक्षणमा जोड दिनु, मानिसका व्यवहारमा परिष्कारको आग्रह गर्नुजस्ता कारणले यिनका कवितामा आदर्श पक्ष सघन बनेर आएको पाइन्छ । लामो समय नेपाली कविताको साधना गरेका कोइरालाको पहिलो कवितासङ्ग्रह *हिमाल र छहरा* (२०६२) हो । यिनका फुटकर कविताहरू पनि विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित छन् । यिनको दोस्रो कवितासङ्ग्रह *आशाको किरण* (२०७७) हो । यस सङ्ग्रहका धेरैजसो कवितामा नैतिक आदर्शलाई उच्च महत्त्व दिइएको पाइन्छ । सङ्ग्रहमाथि केन्द्रित रही कवितामा प्रस्तुत भएको आदर्शको अवस्थालाई प्रकाश पार्नु यस लेखको उद्देश्य रहेको छ । उक्त सङ्ग्रहमा समस्यापूर्तिसहित कुल एकाउन्नवटा कविता रहेका छन् । सबै कविताहरू शास्त्रीय छन्दमा रचिएका छन् । विविध छन्दको प्रयोग गर्नुका साथै विचारमा आदर्शलाई झल्काउने काम गरिएको पाइन्छ । यी कवितामा जीवनको यथार्थभित्र आदर्शको सन्देश प्रवाहित भएको पाइन्छ । समाज र राष्ट्रमा देखिएका विकृति, आडम्बर तथा रूग्ण अवस्थाबाट माथि उठनुपर्ने आग्रह गरिएको छ । व्यक्तिमा नीति, आदर्श र अनुकरणीय व्यवहारको अपेक्षा राखिएको पाइन्छ । प्रकृति र संस्कृतिको चित्रणका साथमा चाडपर्व तथा पूर्वीय आदर्शलाई प्रकाशमा ल्याउनु पनि यिनका कविताको प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ । यिनको दोस्रो कवितासङ्ग्रह *आशाको किरण* (२०७७) का कवितामा केकस्तो आदर्शवादी चिन्तन अभिव्यक्त भएको छ ? भन्ने प्राज्ञिक समस्यामा यो लेख केन्द्रित रहेको छ । उक्त सङ्ग्रहका कवितामा प्रस्तुत आदर्शप्रतिको आग्रहलाई विश्लेषण गर्ने काम यस लेखमा गरिएको छ । गङ्गानाथ कोइरालाका अन्य सङ्ग्रहका कवितामा नभई *आशाको किरण* कवितासङ्ग्रहभित्रका कवितालाई अन्य पक्षबाट नभई आदर्शवादी कोणबाट मात्र अध्ययन गर्नु यस लेखको सीमा रहेको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेख तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट लिइएको छ । प्राथमिक स्रोतअन्तर्गतको सामग्रीका रूपमा गङ्गानाथ कोइरालाको *आशाको किरण* कवितासङ्ग्रहलाई लिइएको छ । यसैगरी द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा आदर्शवादी यथार्थवादका सम्बन्धमा गरिएका अध्ययनलाई लिइएको छ । यी दुवै प्रकृतिका सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय कार्यबाट गरिएको छ । यस लेखमा सङ्कलित सामग्रीको अध्ययनका लागि आदर्शवादी अवधारणालाई सैद्धान्तिक आधारका रूपमा अनुसरण गरिएको छ । कृतिपठनलाई आधार बनाई निगमनात्मक विधिद्वारा सामग्रीको अध्ययन विश्लेषण गरी अर्थापन गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

कविताको एउटा उद्देश्य आदर्शको पृष्ठपोषण पनि हो । समाजका यथार्थलाई केही मात्रामा आदर्शले पोतेर प्रस्तुत गर्दा कविताको कला पक्ष विशिष्ट बन्न जान्छ । आदर्शवाद शब्दको प्रयोग 'नैतिक आदर्शवाद' र 'दार्शनिक दृष्टिकोणविशेष' का लागि पनि गरिन्छ । यसो भए तापनि 'आदर्शवाद' तथा 'आदर्शवादी' शब्दको सामान्य प्रयोग चाहिँ क्रमशः नैतिक आदर्शवाद र त्यसका अनुयायीका अर्थमा नै भएको भेटिन्छ (जोशी, २०५७, पृ. २७) । नीति र आदर्शका माध्यमबाट सुसंस्कृत समाजको अपेक्षा राखेर पनि सिर्जना कर्म अगाडि बढेको देखिन्छ । आधुनिक साहित्यमा नैतिक आदर्शका छापहरू प्रशस्त पाइन्छन् । नीतिप्रति आग्रह राख्ने लेखकले दर्शन तथा नीतिशिक्षण साहित्यको लक्ष्य मान्दछन् । उपदेशात्मक कविता यिनीहरूका दृष्टिमा उच्च तहमा पर्छन् । साहित्यिक कृतिले समाजलाई शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने धारणा यिनीहरूको छ (अधिकारी, २०६१, पृ. १८) । कविता लयमा बाँधिएको शिल्प र सौन्दर्यले पोतिएको अभिव्यक्तिको विशिष्ट माध्यम हो । कवितामा जीवनको प्रतिबिम्ब पाइन्छ । जीवनको सेरोफेरोबाट विषयलाई टिपी अभिव्यक्ति दिने काम कविले गर्दछ । आफ्नो जीवन भोगाइका सुख-दुःख, हर्ष-विस्मात, उज्याला-अँध्यारा आदि विविध पाटाहरूमध्येबाट आफूलाई प्रभावित र आकर्षित तुल्याउने जुनसुकै विषयमा काव्य सिर्जना गर्न सकिने हुँदा कविताको विषयवस्तु अनन्त हुन्छ (लुइटेल्, २०६७, पृ. १६) । मानिसले जीवन भोगाइका क्रममा गर्ने कर्म सुकर्म तथा प्रवृत्तिलाई कवितामा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । समाजलाई नैतिक शिक्षाको सन्देश दिनु साहित्यको प्रमुख काम मानिन्छ । नैतिक आदर्शवाद वास्तवमा मानव सभ्यता तथा संस्कृतिको आत्मा नै हो । व्यक्ति र समाजलाई कुनै बृहत् आदर्शतर्फ डोच्याउने प्रवृत्ति पनि मानिसमा नैसर्गिकजस्तै हुन्छ (जोशी, २०५७, पृ. २८) । कविताका मूल्यलाई स्थापित गर्नुका साथै मानवीय मूल्यलाई प्रकाश पार्ने काम पनि काव्यमा हुन्छ । अनेक प्रकारका धर्म, धर्मशास्त्र र आचारसंहिता तथा ऐनकानूनको निर्माण गर्ने पनि मानिस र तिनको उलङ्घन गर्दै नानाथरीका अधर्म, अन्याय, अत्याचार, पापाचार, दुराचार, दुष्कर्म र अपराधहरू गर्ने पनि मानिस नै हो (जोशी, २०५४, पृ. ७२) । मानिसले सिर्जना र विनाशमा उत्तिकै भूमिका खेलेको हुन्छ । जीवनको मूल्यबोधसँगै सिर्जना कर्म पनि जोडिएको हुन्छ । नीति र आदर्शको अपेक्षासँगै समाज सुधारका मर्महरू कवितामा व्यक्त भएको पाइन्छ । साहित्यको प्रयोजन लोक मंगल गर्ने नीति शिक्षालाई मान्यता दिने दृष्टिकोणलाई समन्वयवादी नीतिवाद भनिन्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६१, पृ. १०७) । मानवीय प्रवृत्तिकाका साथमा जीवनका आदर्श र नैतिक आग्रहको प्रवेश कवितामा हुँदा आदर्श पक्षले ढाकछोप गर्दछ । सामाजिक यथार्थवाद केवल कृतिमा निहित विषयवस्तु तथा सामग्रीमा मात्र सीमित नभएर प्रस्तुतीकरण, विधि वा पद्धतिविशेषसम्म पनि व्यापक छ (प्रधान, २०५२, पृ. ३९१) । विषयको मर्म र प्रस्तुतिको तरिकाका साथमा सामाजिक आग्रह ध्वनित हुँदा विषयले महत्त्व पाउँछ । यथार्थको उद्घाटनका साथमा राष्ट्र, राष्ट्रियता, संस्कृति तथा मूल्यहरूको पाटो पनि अभिव्यक्त भएको हुन्छ । समकालीन कवितामा विविध विषयको प्रस्तुतिका साथमा आदर्शको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । कलमको

सिपाही कवि आफ्नो राष्ट्रको सम्पभुता र स्वतन्त्रताको सुरक्षाका लागि सम्पूर्णरूपेण समर्पित हुनुपरेको छ । आजको समसामयिक काव्यधारामा राष्ट्रियताका भावनाको अभिव्यक्ति भएको छ (राकेश, २०५५, पृ. ५३) । वर्तमान समयका कुण्ठा, निराशा तथा विकृतिको अभिव्यक्तिका साथमा सुधारवादी आदर्शका विचारहरू मुखरित भएर आएको देख्न सकिन्छ ।

यथार्थ घटनाहरूको आदर्शीकरण गर्दा आदर्शवादी साहित्य सिर्जना हुन्छ । यथावादी सिर्जनामा मानिसमाथि परिस्थितिले पारेको प्रभावलाई भल्काइएको हुन्छ भने आदर्शवादी सिर्जनामा उक्त परिस्थितिमाथि मानिसले विजय प्राप्त गरेको अवस्थालाई व्यक्त गरिएको हुन्छ (गुप्त, सन् २०१६, पृ. २०९) । आदर्शवादी मान्यतामा सत्यपक्षलाई उच्च महत्त्व दिइएको हुन्छ । वर्तमान समयको चेतना र यथार्थको भलक आजका काव्यकविताको खास प्राप्त हो । जीवनका यथार्थको प्रस्तुतिका साथमा सुधार र निर्माणको आग्रह गर्नु पनि आजका कविहरूको प्रवृत्ति नै हो । समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको कुनै पनि साहित्यिक कृतिमा देशकाल तथा वातावरण सापेक्ष पात्र, दृश्यावली, परम्परा आदिको प्रस्तुतीकरण आवश्यक मानिन्छ (श्रेष्ठ, २०४८, पृ. १४७) । यथार्थलाई भव्य रूपमा प्रस्तुत गर्दा आदर्शतर्फको प्रवेश हुन्छ भन्ने मान्यता पनि रहेको छ । जे छ त्यसलाई सुधार तथा परिष्कारद्वारा काँटछाँट गर्नु आदर्शको जलप लगाउनु हो । आडियलिज्मको अभिप्राय केवल आदर्शवादी दृष्टिकोण नभएर अधिक व्यापक रूपमा भावपरक या आत्मपरक या प्रत्ययवादी दृष्टिकोण हो । व्यापक अर्थमा आदर्शवादका अनुसार काव्य या कला अनिवार्यतः आत्मपरक हुन्छ (पोखरेल, २०५७, पृ. १३०) । आत्मपरक कलात्मकताले आदर्श पक्षलाई आमन्त्रण गर्ने कुरा यहाँ स्पष्ट हुन्छ । सामाजिक आदर्श र मूल्यका पृष्ठभूमिमा मानिसका चेतनाले सही ठानेका कुराहरू कृतिमा प्रतिबिम्बित हुँदा उदात्त भावतर्फ अभिमुख हुन्छ । आज समाजका संरचना र मूल्यहरू भत्किने क्रममा रहेका छन् । मानिसले कतै भत्काउने त कतै निर्माण गर्ने काम गरेका छ । सिर्जनाका माध्यमबाट परिस्थितिलाई सपादैँ लैजाने विचार पनि समकालीन नेपाली कविहरूको प्रवृत्ति रहेको छ । गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा मानवीय परिष्कार र निर्माणको चेतनाका साथमा आदर्शको स्वर मुखरित भएको पाइन्छ । यस लेखमा *आशाको किरण* कवितासङ्ग्रहमा प्रस्तुत आदर्श चेतनालाई विश्लेषण गर्ने काम गरिएको छ ।

आशाको किरणमा प्रस्तुत आदर्श चेतना

गङ्गानाथ कोइराला आदर्शवादी कविका रूपमा देखा परेका छन् । मानवीय आचरणमा परिष्कारको आग्रह राखी लेखिएका यिनका कवितामा आदर्शवाद सशक्त रूपमा मुखरित भएको पाइन्छ । प्रस्तुत सङ्ग्रहमा समेटिएका कविताहरू विविध विषय र मर्ममा केन्द्रित रहेका छन् । विषयको विविधताभित्र खास आदर्श पक्ष र विचारको सम्प्रेषण गरिएको छ । समय क्रममा देखिएका सङ्गति तथा विसङ्गतिहरूलाई भल्काई मानवीय परिष्कारको अपेक्षा राख्नु कवि यिनको प्रवृत्तिगत विशेषता हो । प्रकृतिको स्वाभाविक चित्रणका साथमा प्रकृति र मानव जीवनको गाढा सम्बन्धलाई प्रकाश पार्ने काम पनि गरिएको छ । पर्व संस्कृतिको मर्मलाई प्रकाश पार्ने क्रममा मानवीय आस्था र मूल्यलाई पनि महत्त्व दिइएको छ । राष्ट्र, राष्ट्रियताका साथमा अखण्डताप्रतिको सचेतता यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । सहिदहरूको त्यागलाई उठाई उनीहरूप्रति आस्था जगाउने काम केही कवितामा पाइन्छ । द्वन्द्वकालीन समयका बाछिटाका साथै त्रासदीय अवस्था भेल्ले विवश देशको कहालीलापदो अवस्थाको बिम्ब यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । एक हिसाबले हेर्दा राष्ट्रको सरोकारका विषयलाई कवितामा उच्च महत्त्व दिइएको छ । पार्टी राजनीतिमा बढेको विकृति अनि जनतामा जागेका आशाका भावनाहरू पनि स्वाभाविक रूपमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । जन्मभूमि पाल्पाप्रतिको प्रेम सघन रूपमा प्रस्तुत हुनुले मातृभूमिप्रतिको कविको प्रेमलाई प्रस्ट रूपमा बुझ्न सकिन्छ । यी विषय र मर्मभित्र आदर्श पक्ष

नै समेटिन पुगेको पाइन्छ । विषयको विविधताभिन्न आदर्शको चेतना प्रवाहित गर्नु यिनको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा पाइने आदर्शवादी चेतनालाई निम्न आधारबाट विश्लेषण गर्ने काम गरिएको छ :

नैतिक आदर्शको सञ्चार

आदर्शवादको प्रमुख प्रकृति नैतिक अनुबन्धन हो । मानिस नैतिक धरातलमा बाँचेको हुन्छ । नैतिक आदर्शवाद वास्तवमा मानव-सभ्यता तथा संस्कृतिको आत्मा नै हो । व्यक्ति र समाजलाई कुनै आदर्शतर्फ डोच्याउने प्रवृत्ति पनि मानिसमा नैसर्गिकजस्तै हुन्छ (जोशी, २०५७, पृ. २८) । गङ्गानाथ कोइरालाका २०६५ सालसम्मका कवितामा लोकतान्त्रिक निष्ठाका साथै सुनौला आशाका भावहरू मुखरित भएका छन् । २०६५ सालपछिका कवितामा निराशाका स्वरहरू मुखरित हुनुका साथै कवि स्वयंमा खिन्नता छाएको अवस्था पनि देख्न सकिन्छ । यस्ता कवितामा नैतिक अनुशासनको अपेक्षाका साथमा जीवनप्रतिको आग्रह व्यक्त भएको छ । यिनी नैतिक आदर्शमा विश्वास गर्ने म्रष्टाका रूपमा देखिन्छन् । स्वतन्त्रताप्रतिको प्रतिबद्धताका साथमा लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा नेतृत्वले जनताको विश्वास जित्न नसक्दा बढेका निराशाका स्वरहरू पनि यत्रतत्र प्रतिबिम्बित भएका छन् । नीति र आदर्शप्रतिको प्रतिबद्धता कवितामा व्यक्त भएको पाइन्छ । 'हाम्रो गणतन्त्र' शीर्षकको कवितामा गणतन्त्रसँगै जनतामा पलाएका आशा र उत्कण्ठालाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

इच्छानुरूप अब बन्दछ संविधान

बन्ने भए सकल यी जनता महान

आशा समस्त जनमासमा पलायो

नेपालमा जब नयाँ गणतन्त्र आयो ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ३२)

२०६२/०६३ को आन्दोलन र प्राप्त सफलताबाट पुलकित बनेका कविभिन्न आशाको भाव सञ्चार भएको छ । अब देशमा विरोध होइन, सिर्जनाका स्वरहरू मुखरित हुनुपर्छ भन्ने आदर्शको सन्देश कवितामा व्यक्त भएको पाइन्छ ।

आदर्शका आँखाले समाजलाई हेर्नुपर्ने अपेक्षा कविको छ । कवि नेपाल आमालाई लक्षित गरी यसो भन्छन् :

अब पनि किन कुण्ठा हाँस नेपाल आमा

कति दिन सहने हो शोक खिन्नतामा

नवयुग अब आयो हर्ष उल्लास छायो

अपशकुन हरायो आस नौलो पलायो ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ९)

परिवर्तनपछि आशावादी बनेका कविमा युगीन चेतना प्रवाहित भएको छ । नीति र आदर्शको सञ्चा गर्ने क्रममा नेपाल आमामा प्रति सम्बोधन गरी समग्र अवस्थामा परिवर्तन हुने विश्वास कविले गरेका छन् ।

धार्मिक सांस्कृतिक आदर्श

मानिसका धर्मकर्म, संस्कार र पर्वप्रतिको आस्था आदर्शवादमा झल्किएको हुन्छ । धार्मिक मूल्यमान्यता र विश्वासबाट आदर्शवाद प्रेरित रहेको पाइन्छ । मानवीय आदर्शका कर्महरू सत्य, न्याय र मानवीय धर्ममा आधारित पाइन्छन् साथै 'सत्यमेव जयते नामृतम्' जस्ता हिन्दु धर्मका आदर्शको अनुगमनसमेत भएको पाइन्छ (न्यौपाने, २०६७, पृ. ७२) । गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा मंगलमय कामनाका साथमा पवित्र तथा शुभेच्छायुक्त भावहरू मुखरित भएका छन् । नयाँ वर्ष तथा विभिन्न पर्व र तिन्का पृष्ठभूमिमा केन्द्रित रही रचिएका कवितामा शुभकामनाका साथमा असल संस्कार, आचरण तथा धार्मिक-नैतिक आदर्श र मूल्यप्रतिको विशेष आग्रह प्रस्तुत भएको छ । आम पाठकहरूमा नैतिक भावनाको सञ्चार गराउनुका साथै उदार-उदात्त भावनाको अभिव्यक्ति दिनु कविको उद्देश्य नै रहेको छ । पुरातनी र

खराब संस्कृतिलाई विस्थापित गरी असल आचरण र संस्कृतिको संरक्षण चेतना यहाँ व्यक्त भएको छ । पर्व संस्कृतिका साथमा उठेको विश्वास तथा अनुकरणीय आदर्शलाई कविले महत्त्व दिएका छन् । 'विजया शुभकामना' शीर्षकको कवितामा कविले यस्तो शुभेच्छा भाव प्रकट गरेका छन् :

हो एकताबद्ध सबै भएमा

सुधारको मार्ग लिँदै गएमा

असाध्य यो हैन सुसाध्य नै छ

नौलो उषाको शुभकामना छ ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. १९)

नेपालीहरूमा एकताको विकास गर्ने पर्वका रूपमा विजयादशमीलाई लिइएको छ । 'तिहार' शीर्षकको कवितामा तिहार पर्वको सांस्कृतिक महिमाका साथमा मानवभिन्न रहेका दम्भ र दुर्भावलाई हटाउने प्रण गरी समभावनाको आग्रह गर्नुले कविभिन्नको आदर्श चेतना सल्बलाएको स्पष्ट हुन्छ ।

औँसीमा पनि अन्धकार नहुने हो पर्व आश्चर्यको

मूलै नष्ट गराउने सकलका उन्माद-मात्सर्यको

यो हो चाड दिदी र भाइ सबमा सद्भाव दर्शाउने

यै हो फेरि सबै सबैतिर खुसी आनन्द वर्षाउने ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ६३)

दसैं तिहार जस्ता पर्वहरू हाम्रा विश्वास र संस्कृतिका धरोहर रहेको कुरा कविले जोड दिएका छन् । नेपालीहरू रहेको आध्यात्मिक चेतनाका साथमा सामाजिक आस्था र वैभवलाई मुक्तकण्ठले गाउने काम कवितामा गरिएको छ ।

आदर्शमा उठेको राष्ट्रवादी चेतना

व्यक्तिभिन्न राष्ट्रप्रतिको चेतना आदर्शका रूपमा चुलिएर रहेको हुन्छ । मानवीय हृदयमा संस्कारका रूपमा अङ्कुरित भएको राष्ट्रप्रतिको भक्तिभाव नै राष्ट्रप्रेम हो । राष्ट्र गरिब र कमजोर भए पनि व्यक्तिमा आफ्नो राष्ट्रप्रतिको आस्था र भावनामा कमी आउँदैन । निस्वार्थ रूपले राष्ट्रप्रति भल्किने प्रेमलाई राष्ट्रवादी भावना वा चेतनाका रूपमा लिइएको छ (पन्थ, २०७९, पृ. १४३) । गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा देश प्रेम, प्रकृति प्रेम, माटो प्रेम, संस्कृति प्रेम सशक्त रूपमा मुखरित भएको पाइन्छ । यी सबै कुराको सार राष्ट्र रहेको सङ्केत कवितामा पाइन्छ । हिमाल, पहाड तथा तराईको अनुपम सौन्दर्यका साथमा भल्किएको हाम्रो राष्ट्रिय स्वाभिमानको निष्ठा पनि कवितामा अटुट बनेर रहेको पाइन्छ । व्यक्ति स्वार्थभन्दा माथि उठी उदात्त खालका राष्ट्रवादी साझा भावहरू कवितामा पाइनुलाई कविभिन्न निहित आदर्शमा उठेको राष्ट्रवादी चेतनाका रूपमा लिनुपर्दछ । यो पाटो धेरैजसो कवितामा मुखरित भएर आएको पाइन्छ । 'सुवास छन् पर्दछ' शीर्षकको कवितामा नेपाली भूगोल, प्रकृति तथा संस्कृतिको विविधतामय प्रस्तुति पाइन्छ । हिमाल, पहाड र तराईको अलौकिक छटाभिन्न विकास र समृद्धिको खोजी गर्ने काम गरिएको छ । राष्ट्रवादी आदर्श भावनाका साथमा कर्तव्यबोधको पाटोलाई उच्च महत्त्व दिइएको पाइन्छ । राष्ट्रप्रतिको हाम्रो दायित्वलाई भल्काई नागरिकलाई यसरी आह्वान गरिएको छ :

कठोर रात गै सक्यो बिहान भैसक्यो उठौँ

पहाड औ तराईका समस्त बन्धु हो उठौँ

अनेक शत्रु छन् यहाँ परास्त गर्नु पर्दछ

सबै उदास पुष्पमा सुवास छन् पर्दछ ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. २२)

राष्ट्रको शत्रुका रूपमा रहेका भोक, रोग तथा गरिबीलाई परास्त गरी माथि उठ्नुपर्ने धारण कवितामा व्यक्त भएको

पाइन्छ। एकताबद्ध रूपमा जुटेर देशको विकासमा लाग्न आम नागरिकलाई आग्रह गर्नुले आदर्श चेतना सबल रूपमा व्यक्त भएको मान्न सकिन्छ।

समानताप्रतिको आग्रह

मानिस जन्मिँदै विभेदको सिकार भएको हुँदैन तर समाजिक सांस्कृतिक परिवेशले विभेदका पर्खालहरू खडा गरिदिन्छ। दार्शनिक रुसोबाट प्रभावित प्रान्सेली राज्यक्रान्तिले समानता, स्वतन्त्रता र विश्वभ्रातृत्वजस्ता मानवतावादी चिन्तनका आधारभूत मूल्यमान्यताहरूलाई राज्यसञ्चालनको आधार बनाएको छ (न्यौपाने, २०६७, पृ. ५६)। जनतालाई समानता र स्वतन्त्रताको अनुभूति गराउनु स्रष्टाको धर्म पनि हो। गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा सामाजिक विभेद, शोषण अन्यायबाट माथि उठेको चेतनाका साथमा समानतामा आधारित अधिकार तथा अवसरको आग्रह रहेको पाइन्छ। २०६२/०६३ को परिवर्तनले पुरातनी विभेदबाट माथि उठी सबै जाति, भाषा, लिङ्ग, वर्ग, क्षेत्रका मानिसलाई समानताका आँखाले हेर्नुपर्ने आदर्शवादी भावना मुखरित भएको छ। संयम, अनुशासन र विवेकद्वारा आफूलाई माथि उठाउन कविले उत्साहित पनि गरेका छन्। 'विनाशकाले विपरीत बुद्धि' शीर्षकको कवितामा समानताको भावना यसरी मुखरित भएको पाइन्छ :

नयाँ बनाऔँ अब संविधान

फेरौँ नराम्रा जति छन् विधान

समान मौका हक होस् समान

बनुन् सबै यी जनता महान ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. १६)

समानताको आग्रहमा आदर्श चेतना प्रकट भएको पाइन्छ। समाजमा विद्यमान विभेदलाई हटाएर सबैलाई समान अधिकार उपलब्ध गराउने कुरालाई जोड दिएको पाइन्छ। सबै क्षेत्रमा भावबन्डाको संस्कृति हुर्किएकोप्रति कवितामा असन्तुष्टि व्यक्त गरिएको छ। कलमद्वारा खबरदारी गरी सरोकारवालालाई सचेत बनाउने प्रयास कवितामा गरिएको छ। सबै क्षेत्रमा असल संस्कारको अपेक्षा गर्नुका साथै सामन्ती संस्कार हटेर सबैलाई समान आँखाले हेर्नुपर्ने विचार यसरी व्यक्त गरिएको पाइन्छ :

नहोस् कसैमा अब भेदभाव

विरोध बाधा अनि बैरभाव

सामन्त संस्कार हटेर जाओस्

नेपाल साँच्चे अब मुस्कुराओस् ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. १६)

सामन्ती सोचबाट चलेको व्यवस्थाले सबैलाई न्याय गर्न नसकेका कारण समाजमा विभेद खडा भएको कुरालाई भल्काई अब सबै समान भएर बाँच्न पाउने आदर्श व्यवस्था आएकोमा आशावादी भावना अभिव्यक्त भएको पाइन्छ। समानताको आदर्शवादी भावना कवितामा मुखरित हुनुले आदर्शपक्ष सशक्त बनेको देख्न सकिन्छ।

जन्मभूमिप्रतिको आस्था भाव

जन्मभूमि कुनै पनि मानिसको आस्थाको केन्द्रका रूपमा रहेको हुन्छ। राष्ट्रको समुन्नति र हितलाई महत्त्व दिनु नागरिकको कर्तव्य हो। मानवलाई सर्वप्रथम आफ्नो जन्मभूमि प्रिय हुन्छ र हुनैपर्छ। आधुनिक राष्ट्रवादको मूल मान्यता यही हो (लामिछाने, २०६९, पृ. १०१)। जन्मभूमिप्रतिको रुझान व्यक्त हुनु उदात्त आदर्शको कुरा हो। गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा आफ्नो जन्मभूमिलाई विशिष्ट स्थानमा राखिएको छ। आफ्नो जन्मभूमिप्रतिको कर्तव्यलाई शिरमा राखेर हिँडेका मानिसहरूको अनुकरणीय आदर्शका भावहरू व्यक्त भएको पाइन्छ। पाल्पाको भूगोल,

प्रकृति, संस्कृति, सम्पदा तथा इतिहासका साथै महिमाबोध व्यक्त भएको छ । पाल्पाको सुकिलो इतिहासलाई कायम राख्न नसकिएको यथार्थलाई यहाँ सङ्केत गरिएको पाइन्छ । जन्मभूमिप्रतिको अगाध प्रेमका साथमा आदर्श भावना व्यञ्जित भएको हुँदा आदर्श पक्ष माथि उठेको पाइन्छ । कवितामा पाल्पालाई छाडेर कतै जानु नपरोस् भन्ने अपेक्षा राखिएको छ तर जीवनको उत्तरार्द्धमा स्वयं पाल्पाबाट बाहिर रहन बाध्य भएको देखिन्छ । 'पाल्पा', 'नयाँ नेपाल', 'नेपाल हाम्रो घर' जस्ता कवितामा जन्मभूमिप्रतिको आस्थालाई व्यक्त गरिएको छ ।

पाल्पा छ हाम्रो अति रम्य ठाउँ

छाडेर लाग्छ यो कतै नजाऊँ

भाषा, कला, संस्कृति छन् अनेक

घुमेर हेरौँ सब एक एक ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ३४)

पाल्पाको प्रकृति, संस्कृतिका साथै सम्पदाको वर्णनका साथमा कविभिन्नको आस्था मुखरित भएको पाइन्छ । आफू जन्मेको ठाउँप्रतिको प्रेम कवितामा सघन रूपमा आएको छ । पाल्पाको शिक्षा तथा सञ्चारको महत्त्वलाई कविले यसरी उल्लेख गरेका छन् :

सञ्चार सेवा उपचार सेवा

शिक्षा यहाँका बहुमूल्य सेवा

उत्कृष्ट हाम्रो पहिचान यै हो

घुम्ने र हेर्ने पनि ठाउँ यै हो ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ३४)

प्रस्तुत पंक्तिमा पाल्पाको सुकिलो इतिहासको भलक प्रस्तुत गरिएको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य तथा सञ्चारका क्षेत्रमा पाल्पाले गरेको विकासलाई जन्मभूमिको गौरवबोध रूपमा लिएको पाइन्छ । व्यक्तिको जन्मभूमिप्रतिको कर्तव्यबोध सघन रूपमा मुखरित भएको पाइन्छ ।

मानवतावादी आदर्शवाद

मानवतावाद दया, माया, स्नेह, सद्भाव, हार्दिक, आध्यात्मिक मानवतामा मात्र केन्द्रित विषय होइन । यो त मानवीय चिन्तनको उच्च आदर्शबाट समेत अनुप्राणित चिन्तन हो (न्यौपाने, २०६७, पृ. ५५) । गंगानाथ कोइरालाका कवितामा मानवीय मूल्य र अस्त्वितालाई शीर्ष स्थानमा राखिएको पाइन्छ । मानवीय आदर्शलाई उठाउने कुरामा यिनी सचेत देखिन्छन् । जनताका अधिकार तथा मानिस भएर पाउनुपर्ने अवसरप्रतिको सचेतता व्यक्त भएकाले मानवताको पक्षबाट पनि कोइरालाका कवितालाई अध्ययन गर्न सकिन्छ । विविधताभिन्नको एकता र सहिष्णुतामा बाँचेको हाम्रो सामाजिक सम्बन्धलाई पनि उच्च स्थानमा राखिएको पाइन्छ । मानवीय सद्भाव र आदर्शको गुञ्जन यिनका कवितामा भएको पाइन्छ । 'नेपाल' शीर्षकको कवितामा हाम्रो साभ्रा भावनालाई यसरी आदर्शीकरण गरिएको छ :

विहार छन् मस्जिद छन् अनेक

अनेक छन् मन्दिर भाव एक

अनेक छन् जात मनुष्य एक

अनेकताभिन्न समस्त एक ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ४९)

बुद्ध जन्मेको देशको आदर्शलाई कवितामा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । पवित्र तीर्थस्थलका रूपमा रहेको लुम्बिनीले संसारलाई मानवताको पाठ पढाएको कुरा गौरवका साथ प्रस्तुत गरिएको छ ।

त्यो लुम्बिनी क्षेत्र निकै प्रसिद्ध

हत्या र हिंसा छ जहाँ निषिद्ध

अज्ञानको बास त्यहाँ हुँदैन

त्यो ठाउँमा भन्नु नपुगी हुँदैन ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ५०)

लुम्बिनी क्षेत्रको पौराणिक तथा सांस्कृतिक महत्त्वका साथै हत्याहिंसाबाट टाढा रहेको र बुद्धको अहिंसावादी दर्शन आलोकित भएको मर्मलाई कविले सङ्केत गरिएको छ ।

कोरोना र मान्छे शीर्षकको कवितामा मानवीय अस्तित्वमाथि चुनौतीका रूपमा खडा भएको कोरोनालाई लक्षित गरी मानिस अपराजित रहेको मर्म प्रस्तुत गरिएको छ । मानिसको अस्तित्वलाई कोरोनाले मेट्न नसक्ने ठोकुवाका साथमा मानवतावादी आदर्शको अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ ।

मान्छेभिन्न जिजीविषा छ यसमा धक्का लगाइस् भने

के होला नतिजा ? सुषुप्त बनको सिंहै जगाइस् भने

मान्छे आज अवश्य खिन्न छ सधैं यस्तै कहाँ हुन्छ र ?

मान्छे हो, सजिलै पराजित भई कैले बसेको छ र ? (कोइराला, २०७७, पृ. ७५)

मानिसको अजेय शक्ति र अस्तित्वका पृष्ठभूमिमा मानवतावादी चिन्तन र मर्म व्यक्त भएको छ । कविले मानवीय सत्तालाई सर्वोपरि महत्त्व दिइएको पाइन्छ ।

जिम्मेवारी र कर्तव्यबोध

साहित्यमा मानवीय कर्तव्य र भूमिकालाई उच्च महत्त्व दिइएको पाइन्छ । पूर्वीय चिन्तनान्तर्गत वेद, पुराण, उपनिषद्, रामायण, महाभारत, गीता, नीति-सूक्ति आदि ग्रन्थमा परसेवा, सत्याचरण, धर्माचरण गर्दै कर्म र कर्तव्यमा संलग्न हुन प्रेरणा दिइएको पाइन्छ (न्यौपाने, २०६७, पृ. ८०) । गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा नागरिकको जिम्मेवारी र कर्तव्यबोधको पाटो पनि उत्तिकै सघन बनेर आएको देख्न सकिन्छ । नेतादेखि साधारण जनताले आआफ्नो कर्तव्यलाई पूरा गरेमा राष्ट्र समृद्धिमा अगाडि बढ्ने र जनताले सुख शान्ति पाउँछन् भन्ने मान्यता कविको रहेको छ । मानिस आफ्नो कर्तव्यबाट च्युत हुँदा सबै परिस्थिति बिग्रन जाने धारणा कविको छ । मानवीय कर्तव्यबोधका साथमा आदर्शवादी भावना यिनका धेरैजसो कवितामा व्यक्त भएको छ । अधुरो सपना, कर्तव्य, राहु-केतु, कुकुरको पुच्छर, सासू शिक्षा जस्ता कवितामा मानवीय कर्तव्यलाई प्रमुख स्थानमा राखिएको पाइन्छ ।

कर्तव्य आफ्नो नबुझेर हो वा

कृतघ्न नै बन्न सुभरेर हो वा

खै ! देश सेवातिर ध्यान छैन

नेतृत्व निस्वार्थ हुने सकेन ! (कोइराला, २०७७, पृ. ३७)

मानिसले आफ्नो कर्तव्यलाई नबुझ्दा अनि नेतृत्व निस्वार्थ नबन्नाले देखिएको समस्याप्रति चिन्तासमेत व्यक्त भएको छ । नेतृत्वमा आदर्शको खोजी गर्नुले उदात्त चेतना प्रकट भएको पाइन्छ ।

सासू हो ! अब याद राख मनमा अर्कै जमाना छ यो

नारीमाथि हुने सबै दमनको चर्चा चुलीमा पुग्यो

नारी भैकन गर्नु शोषण अहो ! नारी स्वयं शोषिता

के के मर्म रहेछ सोध अब ती आफ्नै बहारीसित ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ५५)

नारीको शत्रु नारी रहेको अवस्थालाई भल्काई सासूहरूलाई कर्तव्यको पाठ पढाउने काम यहाँ गरिएको पाइन्छ ।

नारीहरूका बाधक नारी नै रहेको मर्मलाई अभिव्यक्त गरिएको छ । मानवीय आदर्शबाट विमुख नहुन आग्रह गर्नुले आदर्शको मर्म समेटिएको पाइन्छ ।

आदर्श मूल्यको खोजी

प्लेटोले वस्तुलाई आदर्शका कोणबाट हेरी आदर्शवादलाई जोड दिइका छन् । यही आदर्शवाद आध्यात्मिक विचार, नैतिक सिद्धान्त एवम् उच्चकोटिको मानव मूल्यका लागि प्रयुक्त हुन जान्छ (गुप्त, सन् २०१६, पृ. १४७) । गङ्गानाथ कोइरालाले समाजका आदर्श मूल्यलाई माथि उठाने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ । लामो समय देशमा रहेको अस्थिरता अनि विकृतिको अन्त्य भई सुसंस्कृत समाजको निर्माण हुने कुरामा कवि विश्वस्त रहेको पाइन्छ । परिवर्तनसँगै आम जनतामा केही उमङ्ग र केही अपेक्षाहरू व्यक्त हुन पुगेका छन् । नयाँ नेपालको बिम्बका साथमा आशावादी भविष्यको प्रतिबिम्ब अङ्कित भएको पाइन्छ ।

भेदभाव हुने छैनन् क्षेत्र लिङ्ग र जातमा

बन्नेछन् नीति-निर्माता आआफ्नै अनुपातमा

हिँड्लान् पक्कै सही बाटो हाम्रा दलहरू पनि

नेता बन्न हुनै पर्ला अब नैतिकता पनि ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. १४)

समाजका राम्रा र अनुकरणीय कार्यलाई कवितामा महत्त्व दिइएको पाइन्छ । मानिसलाई ममत्वबाट माथि उठेर समभावयुक्त व्यवहार गर्नका लागि आग्रह गरिएको छ ।

छ रागी भने गीत सङ्गीत राम्रो

विरागी भएमा हुने त्यै नराम्रो

सुरा औ चुरा भोगका निमित्त राम्रा

यिनै योगका निमित्त हुन्छन् नराम्रा ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. २७)

विषय प्रसङ्ग र पृष्ठभूमिका आधारमा वस्तुको मूल्य स्थापित हुने कुरालाई उल्लेख गरिएको छ । जीवनको खास प्रकृति र आदर्शलाई कवितामा प्रकाश पारिएको छ । राग र विरागको सन्दर्भबाट वास्तविकतालाई भल्काइएको पाइन्छ ।

अग्रज साहित्यकारप्रति आदर भाव

कुनै व्यक्तिले आफूभन्दा अगाडिका वा समकालीन व्यक्तिलाई आदर्श मान्न सक्छ । आदर्श चेतनाभिन्न मानसम्मान र आदरका कुराहरू पनि पर्दछन् । गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा अग्रज तथा पूर्वजहरूप्रतिको आस्था र श्रद्धाभाव व्यक्त भएको पाइन्छ । पूर्व साहित्यकारहरूलाई आदर्श मानेर तिनीहरूप्रति सम्मान भाव प्रकट गर्नुले कोइरालाभिन्न आदर्शवादी चेतना रहेको कुरा प्रस्ट हुन्छ । भानुभक्त, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, माधवप्रसाद देवकोटा, कृष्ण पहारी लगायतका म्रष्टाहरूप्रति सम्मान व्यक्त गरिएको पाइन्छ । 'वी. पी. लाई समिर्भँदा' शीर्षकको कवितामा वीपीको योगदान तथा उनको दूरदर्शी नेतृत्व क्षमताको अभाव खट्किएको सन्दर्भ उठाउनुका साथै असल र आदर्श नेतृत्वको खोजी गरिएको छ । समकालीन विसङ्गातिग्रस्त राजनीतिको भलक यहाँ प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

तिम्रो आज अभाव यो मुलुकमा देख्दै छु देख्दै छु म

यो निष्ठा क्षमता र त्याग अरूमा खोज्दै छु खोज्दै छु म

ऐले सिद्ध हुँदै छ फेरि पनि लौ तिम्रो महत्ता छ के ?

आमाको मन खिन्न खिन्न किन पो हुन्थ्यो तिमी भै दिए ? (कोइराला, २०७७, पृ. ५८)
यसैगरी कवि माधवप्रसाद देवकोटाको योगदानका साथमा उनको आदर्श र अनुकरणीय चरित्रलाई प्रकाश पार्ने काम गरिएको पाइन्छ। माधवप्रसाद देवकोटालाई कविरत्नका रूपमा प्रकाश पारी उनको आदर्श र अनुकरणीय व्यक्तित्वको भलक व्यक्त भएको पाइन्छ।

यै भो कर्म थलो दिगन्तर पुग्यौ आदर्श यौटा भयौ

सारा जीवन कर्मशील रहँदै तारा बनी चम्क्यौ

तिम्रो काव्यकला प्रमाण छ अझै त्यो “भारती वैभवम्”

पायौ जो “कविरत्न” कीर्तिमय भो जागेन कैल्यै अहम् ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ६०)

स्वगीय कृष्ण पहारीको विविध व्यक्तित्वको भलक प्रस्तुत गरी आदर्श पुञ्जका रूपमा कृष्ण पहारी रहेको मर्म कवितामा व्यक्त गरिएको पाइन्छ। पहारीको क्रियाशीलता र अन्य म्रष्टाहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने स्वभावलाई आदर्शीकरणका साथ व्यक्त गरिएको पाइन्छ।

आउँथ्यौ र तिमी हुन्थ्यो घर हाम्रो रमाइलो

डुल्थ्यौ तिमी र पो हुन्थ्यो गाउँ हाम्रो रमाइलो

तिमी थियौ र पो हुन्थ्यो मन हाम्रो रमाइलो

तिमी थियौ र पो हुन्थ्यो काव्यगोष्ठी रमाइलो ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ७०)

साहित्यकार कृष्ण पहारीसँगको सान्निध्यता र उनको आदर्श तथा अनुकरणीय व्यवहारलाई उक्त कवितामा प्रकाश पारिएको छ। व्यक्तको आदर्शीकरण यहाँ प्रबल बनेर आएको छ।

राजनीतिक आदर्शको खोजी

सबै नीतिको मूलनीतिका रूपमा राजनीतिलाई मानिएको छ। सर टामसमुरको युटोपिया ग्रन्थ काल्पनिक विषयमा आधारित छ। तथापि त्यस ग्रन्थमा वर्णित आदर्श समाज एवम् आदर्श राज्यको सिद्धान्तले मानिसलाई मानव कर्तव्यप्रति सचेत गराएको छ (न्यौपाने, २०६७, पृ. ५४)। गङ्गानाथ कोइरालाका कवितामा समकालीन नेपालको राजनीतिक अवस्थाको भलक प्रस्तुत भएको छ। सबै कुराको मियोका रूपमा रहेको राजनीति नै प्रदूषित हुँदा उत्पन्न भएका समस्याको चुरो पहिल्याउने काम गरिएको पाइन्छ। सारमा राजनीतिक निष्ठाको अभाव रहेको ठम्याइ कविको रहेको पाइन्छ। पछिल्लो समयमा नेताहरू देश र जनताप्रति उत्तरदायी नभएको, सत्ताकै लुछाचुडीमा समय खेर फालेको अवस्थालाई प्रस्तुत गरी आदर्श तथा संस्कारयुक्त राजनीतिको अपेक्षा राखिएको छ। गणतन्त्र आए पनि सुशासन र जनताको दैनन्दिन अवस्था सहज हुन नसकेको अवस्थाप्रतिको चिन्ता पनि यिनका कवितामा पाइन्छ। दलगत स्वार्थभन्दा माथि उठ्न नसकेको नेतृत्व तथा दिनप्रतिदिन स्वेच्छाचारी बन्दै गएका दलहरूप्रति विमति प्रकट गरी निष्ठाको राजनीति गर्न आग्रह गर्नुले कविको राजनीतिक आदर्श चेतना प्रस्ट हुन्छ।

हामी हर्दम छौं तयार तर खै ? नेताहरू नै यहाँ

आआफ्नै खिचडी पकाउन सधैं भिक्छन् बखेडा नयाँ

यै चालासित खै अभीष्ट सबको साकार के हुन्छ र ?

जुट्ने हो कहिले बनाउन नयाँ नेपाल हाम्रो घर ? (कोइराला, २०७७, पृ. ४३)

राजनीति लगायतका क्षेत्रमा सोभा साभा तथा निष्ठावानहरू पछाडि पर्दै गएको तर धूर्तहरूको फलिफाप हुँदै गएको अवस्थालाई भल्काई निष्ठा र आदर्शको खोजी गर्ने काम कविले गरेका छन्। राजनीतिक नेतृत्वलाई राहु र केतुको बिम्ब दिई देशमा अनिष्ट निम्त्याउने कारक तत्त्वप्रति प्रहार गरिएको पाइन्छ। निष्ठा र आदर्शको राजनीति नहुँदा

परिस्थिति प्रतिकूल बन्दै गएकोप्रति चिन्ता प्रकट गरी मूल्यको आग्रह गरिएकाले आदर्शवादी चेतना सघन बनेर आएको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

दुखेको छ हाम्रो यहाँ भित्र घाउ

सके औषधी खोज सन्चो बनाऊ

नसक्ने भए कष्ट भन् भन् बढाई

अभै चोटमा चोट थप्दै नजाऊ ॥ (कोइराला, २०७७, पृ. ४८)

नेपाली जनतामा निराशा बढ्दै गएको, नेतृत्वले विश्वास जित्न नसक्दाको यथार्थ अवस्थाको प्रस्तुति कवितामा भएको पाइन्छ । राजनीतिले आम जनतामा भरोसा भर्न नसकेकोप्रति कविको सशक्त विमति रहेको देखिन्छ । आदर्श र नीतिसम्मत नेतृत्वको अपेक्षा गरिएकाले आदर्शको पाटो सघन बनेर आएको छ ।

निष्कर्ष

गङ्गानाथ कोइराला समकालीन नेपाली कविता धारामा कलम चलाउने छन्दवादी कवि हुन् । २०६२ सालमा *हिमाल र छहरा* कवितासङ्ग्रह प्रकाशनमा ल्याएका कोइरालाको *आशाको किरण* (२०७७) दोस्रो कवितासङ्ग्रह हो । २०६२ सालपछिका फुटकर कविताहरू यस सङ्ग्रहमा समेटिन आएका छन् । सामाजिक यथार्थलाई आधार बनाई रचना गरिएका यिनका कवितामा आदर्शवादी चेतना सशक्त रूपमा आएको पाइन्छ । यी कवितामा समसामयिक सामाजिक, राजनीतिक झलकका साथै भाषा, संस्कृति, चाडपर्व, उत्सव, खानपान, जीवनशैलीका सेरोफेरोबाट विषयलाई उठान गरी सुधार अनि परिष्कारतर्फको चेतना मुखरित भएको पाइन्छ । नेपालको भूगोल, प्रकृति, संस्कृतिका साथै इतिहासको रुझान पनि यी कवितामा पाइन्छ । विषयको विविधताका साथमा अनुभूतिको तरलता अनि नैतिक अनुशासनको आग्रह पनि पाइन्छ । समाज अनि राष्ट्रमा व्याप्त विकृतिप्रति सशक्त विमति राख्नुका साथै असल संस्कृतिको निर्माणका स्वरहरू कवितामा मुखरित भएको देखिन्छ । आफ्नो कर्तव्य र दायित्वबाट कोही पनि पन्छिन नहुने विचार कविको रहेको देखिन्छ । लोकतन्त्र तथा गणतन्त्रप्रतिको आस्था पनि कविभिन्न अटुट रहेको देख्न सकिन्छ । जनभावना र देशको हितमा सत्ताधारीहरू संवेदनशील बन्न नसकेको मर्मलाई सान्दर्भिक रूपमा उल्लेख गरिएको छ । मानवीय मूल्य, नैतिक पहिचान र आदर्श उद्देश्यबाट विचलित हुन नहुने विचार व्यक्त गरिएको छ । असल र शुभ कर्ममा लाग्नका लागि पाठकलाई उत्प्रेरित गर्नुका साथै शुभेच्छा र कामनाका भावहरू अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । यी विविध सूचकका आधार मा गङ्गानाथका धेरैजसो कवितामा आदर्शवादी चेतना गुञ्जिन पुगेको कुरा प्रस्ट हुन्छ ।

आशाको किरण कवितासङ्ग्रहमा कुल एकाउन्नवटा कविता सङ्गृहीत छन् । शास्त्रीय छन्दको अनुशासनभित्र रही कविताको सिर्जना गरिएको छ । नैतिक आदर्शका साथमा विचारलाई प्रवाहित गर्ने कुरामा कवि सचेत देखिन्छन् । सामाजिक परिष्कार र सुधारको आग्रह गर्नुले यिनी आदर्शका पक्षपाती रहेको कुरा मान्न सकिन्छ । प्रकृतिको मानवीकरण गर्नुका साथै विकास र परिवर्तनमा प्रकृतिले पारेको प्रभावलाई कवितामा सङ्केत गरिएको छ । भाषालाई कवित्व कलाले सिँगार्नुका साथै अनुभूतिलाई जीवन्तता दिने कुरामा पनि कवि सचेत रहेको देखिन्छ । मानिसको चिन्तन र व्यवहारमा शुद्धीकरणको अपेक्षा गरिएको छ । नीति, आदर्श र कर्तव्यको पाटोलाई केन्द्रबिन्दुमा राखी कविता लेख्ने कोइराला आदर्शवादी कविका रूपमा देखिएका छन् । यिनका कवितालाई अध्ययन गर्दा शैलीशिल्पमा परिष्कारवादी चेतना र विषयगत भावभूमिमा स्वच्छन्दतावादी आदर्शको प्रस्तुति पाइन्छ । नैतिक मूल्यको खोजी, आध्यात्मिक आस्थाका साथै उच्च आदर्शको खोजी गर्नुले यिनका कविताहरू आदर्शले पोतिएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । जीवनवादी चेतनाका साथमा विषयलाई आदर्शीकरण गर्ने हुनाले यिनका कवितालाई आदर्शवादी कोणबाट अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भसामग्री

- अधिकारी, इन्द्रविलास (२०६१). *पश्चिमी साहित्यसिद्धान्त*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- कोइराला, गङ्गानाथ (२०७७). *आशाको किरण*. दाङ : देउखुरी साहित्य तथा सांस्कृतिक मञ्च ।
- गुप्त, गणपतिचन्द्र (सन् २०१६). *भारतीय एवं पाश्चात्य काव्य सिद्धान्त* तेस्रो संस्करण. इलाहवाद : लोकभारती प्रकाशन ।
- जोशी, कुमारबहादुर (२०५४). *केही कृति र कृतिकार*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- जोशी, कुमारबहादुर (२०५७). *पाश्चात्य साहित्यका प्रमुखवाद चौथो संस्क.* ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- न्यौपाने, नेत्रप्रसाद (२०६७). *देवकोटाका काव्यकृतिमा मानवतावाद*. काठमाडौं : आशिष बुक्स हाउस प्रा.लि. ।
- पन्थ, टंकप्रसाद (२०७९). *पाल्पाको साहित्येतिहास र अन्य समालोचना*. पाल्पा : धवल पुस्तकालय ।
- प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह सम्पा. (२०५२). *साभा समालोचना चौथो संस्क.* ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल, भानुभक्त (२०५७). *साहित्यिक अनुशीलन दोस्रो संस्क.* ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- राकेश, रामदयाल (२०५५). *नेपाली साहित्य विभिन्न आयाम*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- लमिछाने, कपिल (२०६९). *समीक्षा सिद्धान्त र समीक्षाहरू*. बाग्लुङ : दीअ प्रकाशन ।
- लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद (२०६७). *नेपाली काव्य समालोचना*. काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद (२०६१). *पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- श्रेष्ठ, दयाराम (२०४८). *नेपाली साहित्यका केही पृष्ठ चौथो संस्क.* ललितपुर : साभा प्रकाशन ।